

STANDARDNI HRVATSKI I NJEGOVI NEPOSLUŠNI GRADOVI

(ili o jednoj anticipaciji hrvatske sociolingvistike)

Ivo Žanić

(Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu)

Pedesete godine 20. st. obilovale su raspravama o novoštokavskoj naglasnoj normi i njenoj (ne)prihvaćenosti, a jedna od najspornijih pojava bilo je neprebacivanje naglaska u zagrebačkom govoru. U tim je prilikama 1952. nastao članak Slavka Pavešića koji je jezične prakse hrvatskih govornika prikazao na posve nov način, kao uvjetovane kulturnom, ekonomskom i demografskom dinamikom društva, dihotomijom urbano/ruralno i specifičnom dijalektnom situacijom. Zbog takve impostacije članak je i danas inspirativan, te se može smatrati početkom sociolingvističkih razmišljanja u Hrvatskoj.

Ključne riječi: novoštokavski naglasni sustav, dijalekti, jezični prestiž, dihotomija urbano/ruralno, dihotomija centar/periferija

Pedesete i rane šezdesete godine 20. stoljeća bile su pravo zlatno doba akcentoloških rasprava i polemika. Jezikoslovci i drugi strukom vezani za jezik – od kazalištaraca i lektora preko novinara do učitelja i nastavnika – pisali su o naglascima u novinskim kulturnim rubrikama, zbornicima poput Matičina “Hrvatskoga kola”, a otkad je ujesen 1952. pokrenut “Jezik”, jedva bi prošao broj bez barem jednog takvog rada. Uz neke naslijeđene razloge problematiku su aktualizirala dva procesa: osnutak stalnih “narodnih kazališta” kojih je već potkraj četrdesetih Hrvatska imala trinaest u 12 gradova

– plus dva stalna pionirska, plus dva stalna s glumcima amaterima dok su prije rata djelovala samo tri: zagrebačko, osječko *de facto* putujuće i splitsko s diskontinuitetima – te brzo širenje radio-difuzije. Sve je to postavilo pitanje ne samo, kako se govorilo, jedinstvenog scenskog jezika nego i govornog standarda uopće, nuždu da se identificiraju i usustave “akcenatski tipovi što ih je jezik razvio u posljednjih sto godina”, koliko je proteklo od Daničićeve kodifikacije (Klaić 1950: 307).

Svrha ovog rada, međutim, nije ulaziti u akcentološke teme, nego skrenuti pažnju na izvanjezični kontekst tih razlaganja: sociokulturni, ekonomski, politički, demografski, ali i simbolično- perцепijski. Svi ti slojevi sažeti su u neveliku članku S. Pavešića, jezikoslovca koji se u struci pamti prije svega kao suautor-urednik *Jezičnog savjetnika* 1971. i urednik koji je dovršio monumentalni Akademijin *Rječnik*. Članak je pristupom inovativan i kategorijama koje uvodi posve netipičan za ono jezikoslovno vrijeme, pa da se u nas u međuvremenu konstituirala sociolingvistika kao konzistentna disciplina, sigurno bi mu pripao status njena utemeljiteljskog teksta; ovako ostaje njen anticipativni tekst.

Razvoj događaja koji nas zanima počinje člankom leksikografa i akcentologa Bratoljuba Klaića, taman izabrana za profesora na novoutemeljenoj Akademiji za dramsku umjetnost. On, među ostalim, oštro kritizira spikere Radio-Zagreba koji da se “u posljednje vrijeme” kolebaju u naglascima i ondje “gdje bi se to najmanje moglo očekivati”, dakle krše novostokavske prozodijske zakone. Posebno mu smeta lik *borācā*, “nakarada”, što je “mogao i morao znati i akcentološki stručnjak zagrebačkog radija”, pa upotrijebiti *bōrācā* prema *kāpākā* ili, još bolje, *bōrācā*. Tvrdi da je i publika onakav naglasak doživjela kao “afektaciju”, što dokazuje da “naš narod ima dobro uho” i ne dopušta da mu se “servira nešto što on ne će, pa makar to bilo i kako znanstveno fundirano” (Klaić 1950: 315). Prozvanim i očito ozbiljno pogođenim osjetio se Nikola Rončević, netom umirovljeni srednjoškolski profesor, jer baš on je, objašnjava, taj neimenovani “akcentološki stručnjak” koji je na poziv uprave Radio-Zagreba 1949–1950. održao dva tečaja o naglascima za tridesetero spikera i radijskih glumaca.

Da bi poduku mogao smisljeno postaviti, najprije je morao odrediti koliko je u Jugoslaviji “književnih (službenih) jezika”, pa je na temelju rješavanja koje se “ogleda u svim službenim edicijama naše Savezne vlade”, na novčanicama i potrošačkim kartama te se “slaže i s političkim principima naše Federacije” prihvatio da su četiri: hrvatski, srpski, slovenski i makedonski. Otud proizlazi da je spikerima u Zagrebu pozvan govoriti “o akcentima

u *hrvatskom jeziku*”, a da tome udovolji, vodio je računa prije svega “o stanovnicima NR Hrvatske, i to o *svim* stanovnicima [...], dakle ne samo o štokavcima (koji također ne govore svi jednako) nego i o čakavcima i kajkavcima”. Zato jest dijelom “prekršio” novoštokavski zakon prema kojem silazni naglasci mogu biti samo na prvom slogu, te uveo naglasne tipove *atentâtor* i *fotogrâf*, a dopustio i neke koji su se dotad držali dijalektnim. Koliko zna, prvi postupa tako, “u pravcu ‘čakavizacije’ (i kajkavizacije, donekle)”, što je legitimno približavanje norme “akcentuaciji spomenutih naših dijalekata i govora”, a “drugo je pitanje hoće li se to primiti i u kojoj mjeri”.

Takvim pristupom ne misli “omalovažiti daljnje naučno obrađivanje ‘srpskohrvatskoga’ jezika, t. j. srpskog i hrvatskog kao jednog jezika”. I sam, uostalom, istodobno s tečajem o “akcentima *hrvatskoga jezika*” na Radio-Zagrebu u Akademiji obrađuje građu za “Rječnik *hrvatskoga ili srpskoga jezika*”, kao što ima i Srba koji “obrađuju i posebni *srpski jezik* i zajednički *srpskohrvatski*”. Filolozi ionako neće jedini odlučivati koji su poslovi važniji, ali on je uvjeren da će se “svi dobri rezultati naučnoga rada na obrađivanju” zajedničkih aspekata moći “uvijek korisno upotrebiti i za posebne naše jezike, pa i obrnuto” (Rončević 1950: 738).

Na to je reagirao vodeći srpski lingvist i normativist Aleksandar Belić. Oblici *atentator*, *fotograf* i drugi s naglaskom zakonito novoštokavski pomaknutim za slog prema početku riječi *i/ili* promijenjenim u uzlazni redoviti su i “sasvim obični” u “savremenom našem književnom jeziku beogradskog centra”. Nasuprot tome “strani” naglasni tip *atentâtor* i *fotogrâf* duže se drži “u domaćem izgovoru zagrebačkog jezičkog centra”, jer je “stalno potpomagan obnavljanjem iz tog stranog izvora”, “stalno osvežavan stranim izgovorom”. Ipak, i ti govornici popuštaju “pod uticajem štokavske akcenatske sisteme”, prilagođavaju se pravilima, te je potpuna prilagodba, kakva je već ostvarena u “beogradskom centru”, samo pitanje vremena. Nadalje, “pokušaj” da se “makar koji deo” norme približi “domaćim dijalektima” posve je neopravdan, jer se izgovor u “različitim centrima naše zemlje” mora upravljati prema “opšteknjiževnom”, a ne taj prema “lokalnom”. Rončević je tu zastranio zbog svog “osnovnog pogrešnog razumevanja” da postoje četiri, a zapravo su “samo tri književna jezika” – slovenski, makedonski i “srpskohrvatski (srpski ili hrvatski), sa dve azbuke i dva književna izgovora jednog glasa”. S vremenom će se “pod uticajem zajedničkog književnog jezika” sve više ujednačavati značajke “u različitim centrima”, zajednički će jezik “nesumnjivo” primiti i dosta značajki “iz

različitih centara svojih”, ali “ozakonjenje različitih pokrajinskih osobina kao obaveznih za njihov književni jezik” protivi se takvu prirodnom razvoju, umjetno, čak nasilu produbljuje razlike i vodi “stvaranju zasebnih književnih jezika”, posljedično “nečem sasvim drugom” (Belić 1951: 237); u toj poenti nije teško prepoznati političku (dis)kvalifikaciju.

Treći u nizu članak je koji je ovdje u središtu pažnje. Autor Slavko Pavešić drži da je Belićev sud o stranom utjecaju kao razlogu za neprecavicanje naglasaka “suviše šablonski i osnovan na staroj i poznatoj priči o velikom utjecaju tuđinštine u Zagrebu”, te daje “iskrivljenu sliku stvarnosti”. Zagreb i Beograd tri su desetljeća u istoj državnoj zajednici, pa bi utjecaj nekog stranog jezika, onoliko koliko proizlazi iz tijesnih međunarodnih političkih, ekonomskih i kulturnih veza, trebao biti podjednak. Takav bi trebao biti i ako se misli na “manja vrela” utjecaja – slušanje stranih radio-emisija, jezične tečajeve, posjete stranaca ili poslovna putovanja u inozemstvo; u potonje dvije kategorije mogao bi biti i veći u Beogradu kao saveznom centru (Pavešić 1952: 237–238).

Belićevo tumačenje ne vodi računa “o svim društvenim snagama koje izazivaju jezičnu pojavu o kojoj je riječ”, zapravo svaku jezičnu pojavu, i zato uzrok različitom ponašanju govornika prema naglascima “treba tražiti drugdje”. Jedan je razlog dijalektna stvarnost u Hrvatskoj, na što se pozvao i Rončević kad je priznao da je “kršio” naglasne principe “u pravcu ‘čakavizacije’ (i kajkavizacije donekle)”, uvjeren da se ta “promjena principa, ako i jest nešto revolucionarna ipak slaže s našom (hrvatskom) govornom praksom” (1950: 737). Argumentu dijalektno podloge Pavešić je sad dodao ukupnu socioekonomsku i demografsku dinamiku društva, tj. postavio jezične prakse u najširi mogući kontekst. U tu je svrhu sastavio “križaljku” s brojčanim odnosom “pripadnika” različitih dijalekata u Hrvatskoj zato što su, ističe, oni koji “upotrebljavaju jezik ‘zagrebačkog centra’” uglavnom s toga područja.

Nema sumnje da je izvor podataka popis stanovništva 1948, po kojem NR Hrvatska ima 3 779 858 stanovnika, zaokruženo na 3 800 000. Zbroj dijalektnih područja daje dvjestotinjak tisuća (i nekoliko postotaka) manje, očito zato što je pedantni autor oduzeo ovdje irelevantne Talijane, Mađare, Slovake, Čehe. Najmanji grad je Gospić (4 200), ali nije objašnjeno zašto nema nekih već ih osim što za Rovinj (8 000) jednostavno stoji da “nije uzet u obzir”, očito zbog romanofonog stanovništva. Ipak, mali uvid u internetske stranice nekih gradova i njihovih obrazovnih ustanova dopušta zaključiti zašto nema još tri grada veća od Gospića – Županje (4 700), Petrinje

		na području novoštok. govora	na području staroštok. govora	na području kajk. govora	na području čak. govora
stanovništvo	3 800 000	1 700 000 = 44,7%	300 000 = 7,9%	1 300 000 = 34,1%	300 000 = 7,7%
gradovi	23	10 = 43,5% Bjelovar, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, N. Gradiška, Osijek, Požega, Šibenik, Virovitica, Vukovar	3 = 13% Đakovo, Sl. Brod, Vinkovci	5 = 21,7% Čakovec, Koprivnica, Sisak, Varaždin, Zagreb	5 = 21,7% Opatija, Pula, Rijeka, Split, Zadar
gradskog stanovništva	739 000	166 500 = 22,5%	43 000 = 13%	356 500 = 48,1%	174 000 = 23,5%
gimnazija i učiteljskih škola	57	22 = 38,6%	2 = 3,5%	21 = 36,8%	12 = 21,1%
učenika u tim školama	35 000	10 000 = 28,8%	2 500 = 7,1%	14 500 = 41,4%	8 000 = 22,7%
članova DHK	61	27 = 44,2%		14 = 23%	20 = 32,8%

(5 200) i Zaprešića (9 000). Gospić je, naime, imao kompletnu, osmogodišnju gimnaziju (od 1939) i učiteljsku školu (od 1919), dok će Županja gimnaziju dobiti 1954, a Zaprešić još kasnije. Petrinja ju je imala od kraja tridesetih, a učiteljsku školu još od 1862, no gimnazija je 1945. svedena na četiri niža razreda, u rangu današnjih viših razreda osnovne škole, a nekoliko poratnih godina nije radila ni učiteljska škola. Tad se shvati koliko je Pavešić pomno i precizno radio, s dosljednim kriterijem da nisu važne puke brojke, nego sociokulturna važnost i utjecaj iskazani kroz dva reprezentativna tipa obrazovne ustanove.

Iz današnje je vizure korisno znati kakve su uopće veličine na djelu. Zagreb je s 300 000 stanovnika uvjerljivo najveći, Rijeka je druga (69 000), Split treći (54 000), a Osijek četvrti (50 000). Iako su Split i Rijeka u međuvremenu zamijenili mjesta, to ne mijenja činjenicu da su tri najveća grada na povijesno neštokavskom području. Što se tiče najvećega, važno je još nešto: Sesvete, danas osme u Hrvatskoj (54 000), tada su selo s osamstotinjak stanovnika, Velika Gorica je nešto povrh, a Samobor nešto ispod 4 000, dok danas umnogostručeni, zajedno s drugim satelitskim gradovima, čine zagrebačko metropolitansko područje s više od 1 200 000 stanovnika (i tendencijom da ubrzo dosegne brojku dvostruko veću od ukupna broja gradskog stanovništva u Pavešićevoj tablici).

U stotinu godina 1857–1961. stanovništvo Hrvatske poraslo je dvaput, stanovništvo Zagreba kao nacionalnog centra 17,7 puta, a tri regionalna središta kako slijedi: Osijeka 4,5 puta, Splita 6,4 puta i Rijeke 6,5 puta; dva potonja grada od kraja šezdesetih preuzimaju i supraregionalne funkcije (Roglić 2005: 174). Odnos Hrvatske koja se samo udvostručila, i tri najveća grada, koja su umnogostručena pokazuje kuda se kretalo i još kreće, odnosno preraspoređuje stanovništvo, zatečeno i doseljeno, pri čemu rast zagrebačke regije i obalnih gradova ima dugoročne sociolingvističke učinke, bitno kompleksnije od onog što je najavio D. Brozović gotovo istodobno kad je Pavešić slagao svoju tablicu. On je, naime, držao da će nenormativni naglasci nestati iz javnog prostora, pa i uopće, zato što “centralnoštokavski akcenatski sustav [...] polako i sigurno nezadrživo napreduje, potpomognut svojom golemom masom govornih subjekata i objektivnim prilikama, koje mu jako pogoduju” (1955: 122). Te “pogodne objektivne prilike” nemaju biti što drugo doli migracije seoskog stanovništva s Korduna, iz Like, Zagore te cijele BiH u industrijske centre izvan toga *centralnog* područja – Zagreb i njegovu regiju te na obalu.

Dakako da nije moguće proricati budućnost, ali ipak čudi što Brozović ignorira temeljnu značajku svake interakcije – dvosmjernost. U tom će se procesu i novoštokavci deštokavizirati pod utjecajem sustava zatečenih u gradovima u kojima stječu novu zavičajnost, a u međuprostoru između idealnotipski shvaćenih standarda i dijalekta nastat će gradski varijeteti, prestižni i modelski za svoje regije. Baš tada začeo se proces koji je danas očit, naime da govornici, kad žele govoriti onako kako misle da je standardno, pogotovo prozodijski, kao uzor ne uzimaju standard koji im je “apstraktan i teško dohvatljiv”, nego “raspoloživi sustav” svog regionalnog središta – Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka (Kapović 2004: 103). I Pavešić, doduše, govori u dihotomiji standard/ dijalekt, no impostacija njegova izlaganja, tj. stavljanje brojki u bitno slojevitiji i razrađeniji kontekst pokazuje da je osjetio da odnosi nisu jednoznačni.

U bilješci priznaje da je “kod nekih gradova teško odrediti kojemu području pripadaju” jer su ili na granici dijalekata ili “u njih prodire novoštokavska akcentuacija”. Prigovori su mogući, on nema “detaljnije podatke o brojčanom odnosu dijalekata u samim gradovima”, ali drži da je slika kako ju je postavio u bitnom točna i realna. S današnjim se znanjima primjericice može reći da je “brojčani odnos dijalekata u gradovima” kao takav neustanovljiv, jer u naravi je vernakulara apsorbirati razne sustave u – što bi rekli Labov, Weinreich i drugi utemeljitelji sociolingvistike – strukturiranu

ili usustavljenu heterogenost odnosno inherentnu varijabilnost (v. Coupland 2007: 32–53), dočim Pavešićeva formulacija sugerira da dijalekti u gradu nastavljaju (su)postojati u “čistu” obliku, onakvi kakve su govornici donijeli sa sela. U stvarnosti nemoguće je odrediti je li rečenica *Kaj si reko?*, koju danomice izgovaraju deseci tisuća Zagrepčana, kajkavska ili štokavska, svjedoči li o štokavizaciji kajkavskog ili kajkavizaciji štokavskog govornika (ili o nečem trećem – slobodnom prožimanju sustavā – bez apriorno zadane hijerarhije).

Potkraj četrdesetih idiom većine Splicišana vjerojatno još jest formalno čakavski, a Karlovcana kajkavski, no ti su varijeteti uvelike drugačiji od onog što se tradicionalno drži dijalektom, tj. idioma na selu. Jedini je grad za koji tad postoji relevantna analiza Sisak (14 000): gradskim kajkavskim govori sve manje građana, kao starosjedioci oni su i teritorijalizirani, većinska gradska štokavština apsorbirala je razne utjecaje uključivši kajkavske, a naglasni je sustav fluidan konglomerat gradske i okolnih ruralnih kajkavština te okolnih i doseljeničkih štokavština, od ličke do slavonske (Hraste 1944). Lako je vidjeti da takav Sisak ne spada u društvo s Čakovcem i Varaždinom, gdje ga je Pavešić stavio, ali teško je reći gdje pripada i što preteže u odabiru, kad se već mora odabrati: povijesni idiom združen s okolnim kajkavskim selima ili aktualni idiom ojačan okolnim štokavskim selima.

Neobična je i rubrika s članovima društva književnika, jedina u kojoj su iz nejasna razloga spojeni staroštokavci i novoštokavci. Dijelom je to zacijelo danak romantičarskom shvaćanju književnika kao onoga koji najautentičnije osjeća i iskazuje narodne težnje, koji kao simbol obrazovana i kulturna čovjeka i čuva i stvara jezik, daje mu kulturni i komunikacijski legitimitet.

Važno je pak što, kao i Rončević, Pavešić jasno ide usuprot jezičnoj ideologiji jedinstvenog “srpskohrvatskog” i općoj ideološko-politički motiviranoj težnji za minimizacijom objektivnih razlika, ali članak stoji i u opreci spram vukovsko-maretićevskog kulta narodnoga govora i jezične ideologije u kojoj je grad mjesto kvarenja, a ne razvoja jezika, koja je tada u Hrvatskoj itekako jaka. Stav da se “književni jezik, i pisani i govorni, upotrebljava i razvija u gradovima, a uči u školama i eventualno u porodicama školovanih ljudi” (Pavešić 1952: 238) niječe i esencijalističku ideju o urođenom jezičnom osjećaju. Dosta je tada radova koji govornike deterministički dijele po rođenju, poželjno na selu, te predočuju uhvaćene u začaranu krugu: tko je rođeni štokavac, taj “ima živu jezičnu svijest” ali mu je idiom neurban, tko nije takav rođen, zbog raznih povijesnih razloga “nema jezične svijesti

književnog jezika”, a “organske štokavske jezične svijesti neštokavac i ne može imati”. Štokavci kao pisci imaju “automatsku prednost”, a neštokavci “automatski izražajni hendikep” (Brozović 1960: 347–349). Kod Pavešića se mjesto rođenja i primarne socijalizacije, onoliko koliko je važno, odnosi na kulturni i socioekonomski kontekst, na dostupnost obrazovanja i materijalni standard, te nije determinističko; jezik se ne upija s majčinim mlijekom, nego uči u dobrim školama. Stoga uvođenje književnika možda ima svrhu pokazati da mjesto rođenja, tj. izvorni organski govor nema veze s talentom i estetskim rezultatom – talent nije teritorijalno-dijalektološka kategorija.

Pristup sadrži i konfliktni potencijal, jer nije bezazleno ustvrditi da je temeljni razlog za neprestiznost naglasne norme u tome što je “stanovništvo s novoštokavskom akcentuacijom kulturno zaostalije nego stanovništvo s neprebačenom akcentuacijom” (Pavešić 1952: 239) iako je te sociolingvističke činjenice bio svjestan i jezikoslovac čiji su stavovi inače oprečni Pavešićevim. D. Brozović je, naime, držao da se pitanje “akcenatskih standarda [...] apsolutno mora riješiti”, i to jedinstveno, samo što je to vrlo teško. Kad se u potrazi za najboljim štokavskim izoglosama šestarom iz Zagreba i Beograda is crtaju kružnice, središnju plohu u kojoj se preklapaju čine “uglavnom samo krajevi s nižom civilizacijom razinom, pa bi rezultat mogao biti samo jedna nova rustikalna varijanta (tek bez plemenite Vukove stilizacije)” (1958: 65–66).

Oba su autora rođena i odrasla baš u tom prostoru: Pavešić u Konjicu i Sarajevu, Brozović u Sarajevu i Zenici. Prvi je, međutim, očito shvatio da se svaka jezična pojava ostvaruje u kompleksnoj društvenoj dinamici i da jezična politika i standardnojezična ideologija moraju uvažavati sociokulturne i percepcijske kriterije, dok je drugi ostao uvjeren da će striktno novoštokavski osmišljena naglasna norma pukom migracijskom mehanikom kad-tad zavladata i u glavnom gradu. Ipak, kad je Lj. Jonke hvalio Brozovićevu knjigu o standardnom jeziku, nije mogao ne dodati kako autor “kao sto-postotni štokavac ponešto zanemaruje [...] kajkavsku i uopće perifernu atmosferu, a o Karadžiću govori upravo adorativno” (1971: 98). Iako i sam dugo rigidan u pogledu naglasne norme, Jonke je razumio sociolingvističke odnose i to iz dva rakursa: profesionalnog, kao istraživač koncepcije Zagrebačke filološke škole, i ljudskog, možda i važnijeg, kao karlovački kajkavac u Zagrebu.

Kad se kao kontekst analize jezičnih procesa uzme u obzir samo Hrvatska, kad se razmišlja na razini te sociopolitičke zajednice, to uopće ne mora

imati političke ili ideologijske konotacije, nego je ključna posljedica takva rakursa promjena statusa Zagreba. Metaforično, u cjelini onog što se zvalo *hrvatskosrpskim jezičnim prostorom* Zagreb zaista sa svojim naglascima može izgledati kao loš i zanovjetljiv učenik koji će se kad-tad popraviti s obzirom na golemih “nekoliko milijuna dobrih štokavaca, što govore okupātor” (Brozović 1955: 118). Rončević i Pavešić, koji su gledali samo iz Hrvatske, shvatili su da je nada uzaludna: taj učenik, ako i nije u svemu uzoran, najjači je i najprivlačniji u razredu, a takvi su u pravilu najsamosvjesniji, dakle nepovodljivi.

Bitne se odrednice Pavešićeva članka mogu sažeti u nekoliko točaka.

Kao prvo, on normativna pitanja i razne govorne prakse postavlja u kontekst stvarne dijalektne situacije na terenu, kao odnos među apstraktnim jezičnim sustavima, ali i konkretnim ljudskim zajednicama. Većina “onih koji se služe govorom ‘zagrebačkog centra’” potječe “iz krajeva s neprebačenom akcentuacijom”, tj. nisu novoštokavci, pa se u njihovim govorima strane riječi svojim naglaskom “posve uklapaju u domaći akcenatski sistem i ni po čemu ne odudaraju”. Naglasni tip *fotogrāf* ulazi u kategoriju riječi poput kajkavskih *potepūh* i *svedòk*, koja je i čakavska, ili čakavske *vukodlāk*; *atentātor* se podudara s kajkavskim *protīvnik* i čakavskim *magārčić*.¹ Dakle kad kajkavac, čakavac i staroštokavac ostavlja na stranim riječima izvorni naglasak, “čini u dlaku isto što čini” novoštokavac kad strani naglasak prebacuje za slog naprijed ili mu mijenja kvalitetu: stranu riječ uklapa u svoj sustav i s njom postupa kao sa svojom.

Time je pojam “tuđinštine” relativiziran ne samo kao ideologem i belićevska kulturno-politička diskvalifikacija nego i čisto lingvistički: tuđica je posve relativna kategorija, što je uklopljeno, više nije tuđe, nego usvojeno, a među raznim sustavima uklapanja nema nikakve inherentne vrijednosne ni kulturološke razlike. Takav stav obesmišljava i kategorizaciju govornika na “rođene” i “papirne” ili “školske” štokavce, ili bilo koje druge, pri

¹ U ovom kontekstu postaje jasno zašto Rončević kaže da među njegovim tečajcima na Radio-Zagrebu “na žalost, nije bilo ni jednog čakavca” (1990: 736). Da je takvih bilo, primjere bi mogao zorno predočiti s izvornim govornicima, kao što je očito činio s govornicima ostalih dijalekata. Prisutnost čakavaca zacijelo bi mu omogućila i izravan odgovor Klaiću na tvrdnju da s Radio-Zagreba “stalno čujemo” pogrešno *rādovi*. Njegovi učenici na Akademiji “iz južnih krajeva, poglavito Dalmatinci, ne će ni da čuju” za likove *plānovi*, *rādovi*, nego zahtijevaju isključivo *plānovi*, *rādovi*, no oni – kao da autor pomalo rezignira nad takvima – govore i *krāljevi* iako je M. Rešetar kao bespogovorni autoritet 1900. zabilježio naglasak *krāljevi* (Klaić 1950: 311).

čemu bi prvi bili povlašteni, a drugi hendikepirani. Drugim riječima, budući da svi postupaju načelno jednako, onda su jednakovrijedne i sve njihove prakse i rezultati tih praksi, ma u kojem dijalektu bili rođeni.

Drugo, normativna su pitanja postavljena i u kontekst socijetalnih ekonomskih i migracijsko-urbanizacijskih procesa u Hrvatskoj. Taj pomak težišta sam po sebi ne negira širi jezični kontekst niti narav dijalektne osnovice norme, ali podrazumijeva, kako je kazano, promjenu statusa Zagreba, tj. drugačije vrednovanje jezičnih praksi koje u njemu nastaju ili se iz njega medijski posreduju. U kritikama javnog jezika i jezičnim savjetima u pedesetima i kasnije velik dio tiče se pojava s izvorom u zagrebačkom vernakularu – naglasnih, morfoloških, sintaktičkih... Tako Jonke nije krio sreću kad je jednom čitaocu *Telegrama* mogao objasniti da oblik koji ga uzrujava nije kajkavski utjecaj, nego rezultat unutarštokavskog razvoja. Jer, kaže, “kad se kome nedovoljno upućenom ne sviđa kakva pojava u književnom jeziku, on jednostavno proglasi da je to sigurno utjecaj kajkavskog dijalekta” i na “jadnim kajkavcima” se tako “često kola lome” (2005: 273). Zanimljivo je da gotovo istom formulacijom kajkavce u zaštitu od paušalnih kritika uzima i Jonkeov nasljednik u jezičnoj rubrici *Telegrama* Dalibor Brozović. I on je u drugoj polovici šezdesetih izvor nekih nenormativnih pojava u javnom jeziku ispravno vidio u kajkavskom i nije bio blag u kritici, ali je i napomenuo – pod naslovom *Nisu uvijek krivi kajkavci* – da “naši filolozi, osobito oni malo starije škole”, olako “sve jezične nepravilnosti i rugobe” pripisuju kajkavskom utjecaju, stvarajući kod tih govornika čak osjećaj krivnje. Tako jedan, u tisku sve češći tip pogodbene rečenice može ali i ne mora biti greška kajkavaca koji su slabo naučili novoštokavštinu odnosno standard, jer dokazano postoji u štokavštini, samo što, nažalost, “to pitanje u našim gramatikama nije obrađeno, ali za to nisu krivi kajkavci” (2016: 375).

Ono što u vizuri koja zahvaća cjelinu četiriju republika i može biti periferijska ili pokrajinska pojava, u vizuri koja zahvaća samo Hrvatsku jest – metropolska pojava. Pavešić je možda i prvi među kolegama shvatio da je Zagreb, i kad je formalno u prekršaju, odveć važan i moćan da bi se tek tako diskvalificirao te da to u načelu vrijedi i za odnos spram drugih hrvatskih novoštokavaca: ako ih i nije mnogo, dobro su raspoređeni.

Treće, za Pavešića gradovi nisu toliko kvantitativna koliko kvalitativna kategorija; metafora su takva statusa važne škole. Od 23 uvrštena grada na novoštokavskom je naglasnom području “nešto manje od polovice”, deset, ali u njima živi “manje od četvrtine svega gradskog stanovništva”. Iz toga proizlazi da novoštokavci žive po selima i manjim gradovima, a veći, što

znači ekonomski i kulturno utjecajni gradovi nalaze se “na području dijalekata s neprebačenom akcentuacijom”. Na novoštokavskom području jest više od trećine gimnazija i učiteljskih škola, ali njih pohađa manje od četvrtine ukupnog broja učenika, pa je dakle veći broj tih škola i one “jače od njih” izvan tog područja, kao i “gotovo sve” srednje strukovne škole. Dakle “stanovništvo s neprebačenom akcentuacijom ima veći utjecaj u kulturnom životu”, samim time i “u upotrebi i razvitku književnog jezika ‘zagrebačkog centra’” (Pavešić 1952: 239).

I drugi su jezikoslovci bili svjesni da su gradovi važni za prihvaćanje i primjenu svih razina norme i da je naglasni sustav u “nezavidnu položaju”, jer se “do danas nije dovoljno afirmirao u širim slojevima stanovništva nekih naših gradova” među kojima su “na žalost i oni najveći” – Zagreb, Rijeka, Split... (Kravar 1968: 178). Zanimljivo je slijediti rečenicu: najprije stoji da su problematični “neki” gradovi, što ne sugerira ozbiljan problem, no čas potom priznaje se da su to zapravo “najveći”, da je dakle problem vrlo ozbiljan, gotovo nerješiv. Otud i ono “nažalost”, uzdah koji se autoru zacijelo ne bi oteo da su u pitanju zaista bili *tamo neki mali*.

No između Pavešića na jednoj i ostalih na drugoj strani, barem tada, postoji bitna razlika u načinu na koji vide premošćenje toga jaza između standarda i njegovih gradova. Brozović i Jonke drže da s gradovima – Zagrebom ponajprije, jer do kraja šezdesetih Split i Rijeka nisu u igri na supra-regionalnoj razini – treba strpljivo raditi. Ključ je u tome što su stanovnici nenaviknuti na naglasni sustav, a čim se na nj naviknu, što će omogućiti dobri nastavnici i posebno radio, i čim odbace predrasudu da su takvi naglasci ruralni, lako će ih prihvatiti. Kad tvrde da je posrijedi *seljački* govor i da *tako nitko ne govori*, oni ne znaju da se tako zaista govori na “velikom području hrvatskoga ili srpskoga jezika” i da se “o razlici između gradskog i seoskog stanovništva u tim pitanjima na području novoštokavske akcentuacije [...] ne bi moglo govoriti” (Jonke 1956: 130–131), dakle da se takvi naglasci ondje, istina, rabe na selu, ali jednako tako i u gradovima.

Drugim riječima, gradovi kao izvor prestiža norme već postoje, samo što se za njih ne zna, a kad bi se doznalo, promijenio bi se stav o prebačenim naglascima. Nasuprot tome, iz vizure Pavešićeva članka, postojanje novoštokavskih gradova do daljega je samo tehnička činjenica, a jezični utjecaj – budući da je organski združen s kulturnom i ekonomskom snagom – stvorit će se kad se, ako se, ti gradovi razviju. Normativno poželjan govorni jezik nastajat će “to brže što se [novoštokavski] krajevi budu brže ekonomski i kulturno uzdizali i izjednačivali” s razvijenijima, pa i nadmašivali ih. U

sklopu tog procesa davat će sve više školovanih ljudi, sve dok “ljudi s dijalektskim akcentom ostanu u manjini, a novoštokavska akcentuacija stekne ugled govora obrazovanih ljudi” (1952: 240). Drugim riječima, nema smisla nadati se da će se Zagreb i itko drugi na nešto naviknuti ako to nije usklađeno s društveno i kulturnopovijesno izgrađenom hijerarhijom prestiža i socijalnom (samo)percepcijom. Najjednostavnije kazano, Zagrebu treba stvoriti ozbiljnu, socijalno atraktivnu jezičnu konkurenciju.

Danas bi se reklo da takvi gradovi moraju sebe identitetski (re)artikulirati te funkcionirati ne samo na fizičkoj nego i afektivno-perceptivnoj i simboličnoj razini, da moraju nadrastiti okvir znanstvene geografije koja se uči iz udžbenika i s pretežno afirmativnim konotacijama uključiti se u imaginativnu geografiju kao “dio kulture ljudske zajednice, odnosno zajedničke strukture značenja i znakova”, kulturnih kodova i stereotipa koji se unutar društva lako razumiju (Šakaja 2015: 285). No teorijski su modeli jedno, a stvarnost drugo: zagrebački je s vremenom zaista dobio konkurenciju koja ga, dakako, ne ugrožava statusno, ali je izrazito prisutna u javnom prostoru i kulturnim industrijama, samo taj novi nosilac simboličnog jezičnog kapitala nije novoštokavske, nego – splitske provenijencije.

Zaključno, Pavešićev članak sadrži razine i značenja koja ga i danas čine modernim, a u doba kad je napisan ne bi ga se zastidjele ni jezikoslovno razvijeniye sredine od hrvatske. Njegove su poruke da su sve jezične prakse izvornih govornika načelno jednakovrijedne, da se u jezičnopolitičkom vrednovanju jezičnih praksi mora uvažiti samopercepcija govornika te da nijednom varijetetu, uključivši standard, nije zajamčen prestiž ne uklopi li se u mrežu sociokulturnih odnosa koja je ponajvažnija sastavnica dihotomija urbano/ruralno, stvarna koliko i percipirana. Jezik je društveni fenomen, živi u društvu i društvom uvjetovan, te u takvu kontekstu ne postoje pogrešne ili neznačajke jezične prakse, nego samo one ostvarene u različitim kontekstima i s različitim motivacijama.

LITERATURA

- Belić, Aleksandar. 1951. Iz novije akcentuacije. "Naš jezik", 2, 7–10: 227–237.
- Brozović, Dalibor. 1955. Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku. "Jezik", 3, 4: 118–123.
- Brozović, Dalibor. 1958. O normiranju književnih naglasaka. "Jezik", 6, 3: 65–72.
- Brozović, Dalibor. 1960. O izvorima pjesničke snage u Kranjčevićevu jezičnom izražaju. "Zadarska revija", 9, 5: 345–358.
- Brozović, Dalibor. 2016. *Jezik današnji 1965–1968*. Prir. Krešimir Mićanović. Zagreb: Disput.
- Coupland, Nikolas. 2007. *Style. Language variation and identity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hraste, Mate. 1944. O govoru grada Siska. *Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku, 1919.–1944*. Ur. M. Hraste. Sisak: 59–65.
- Jonke, Ljudevit. 1956. Akcentuacija na našoj radio-stanici. "Jezik", 4, 5: 129–133.
- Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jonke, Ljudevit. 2005. *O hrvatskom jeziku u Telegramu od 1960. do 1968*. Prir. Ivan Marković. Zagreb: Pergamena.
- Kapović, Mate. 2004. Jezični utjecaj velikih gradova. "Rasprave IHJJ", 30: 97–105.
- Klaić, Bratoljub. 1950. Novo u akcentologiji (o 125. godišnjici rođenja Đure Daničića). "Hrvatsko kolo", 3, 2: 307–317.
- Kravar, Miroslav. 1968. Problematika naše gradske akcentuacije. "Zadarska revija", 17, 3: 177–190.
- Pavešić, Slavko. 1952. Zašto Zagrepčani ne prebacuju akcent. "Hrvatsko kolo", 5, 4: 237–240.
- Roglić, Josip. 2005. *Jadranske teme*. Zagreb – Split: Geografsko društvo Split.
- Rončević, Nikola. 1950. Diskusija o jeziku. Moja predavanja i A. B. Klaić. "Hrvatsko kolo", 3, 4: 736–740.
- Šakaja, Laura. 2015. *Uvod u kulturnu geografiju*. Zagreb: Leykam International.

SUMMARY

STANDARD CROATIAN AND ITS DISOBEDIENT CITIES

(Or, about an anticipation of Croatian sociolinguistics)

1950s were abundant in discussions about Neo-štokavian normative accents and their non-acceptance by speakers in the Zagreb region, especially concerning the accent transfer in loan words. Taking part in the polemics, in 1952 Slavko Pavešić published a paper presenting Croatian speakers' linguistics practices in a completely new manner, that is, as conditioned by cultural, economic and demographic dynamics of the respective society, urban/rural dichotomy and unique dialectal situation. Founded on such categories, the paper is still impetus-providing and should be considered as a pioneering sociolinguistic study in Croatia.

Keywords: Neo-štokavian accents, dialects, linguistic prestige, urban/rural dichotomy, center/periphery dichotomy